H-Net Reviews
in the Humanities & Social Sciences

Steen Andersen. *Danmark i det Tyske Storrum. Dansk Ö¸konomisk Tilpasning til Tysklands Nyordning af Europa 1940-41.* KÖ¸benhavn: Lindhardt og Ringhof Forlag, 2003. 316 S. ISBN 978-87-595-2074-1.

Reviewed by Aage Trommer (University of Southern Denmark)
Published on H-Skand (May, 2003)

Den tyske besættelse af Danmark den 9. April 1940 betød ikke alene en omkalfatring af landets politiske situation, men også af den økonomiske. Indtil da havde vor udenrigshandel og hele vor økonomi været knyttet til England og det engelske pund. Det tog en brat vending, og det blev nu Berlin og rigsmarken, der afløste London og pundet som omdrejningspunktet for vor økonomi. Det rådgivende handelspolitiske udvalg, der i oktober 1939 var blevet nedsat som et tværministerielt udvalg, kunde glemme alt om England. Det var Tyskland, der nu var interessant.

I Tyskland var såvel den nazistiske regering som al økonomisk sagkundskab optaget af tanker om et alternativ til det liberale økonomiske system, der syntes at have spillet totalt fallit med verdenskrisen i 1929. Svaret var planøkonomi kombineret med ideen om storrumsøkonomi (Grossraumwirtschaft). Med Tyskland som økonomisk og politisk centrum skulde Europa gøres til et selvforsynende, statsreguleret marked. Som England havde sit imperium som "supplementsrum", således skulde Tyskland også have sit - nemlig det øvrige Europa. "Lebensraum" kaldte de det også. Tankerne om planøkonomi var tyskerne ikke ene om–tværtimod. Da det engelske finansministerium i 1940 bad økonomen Keynes om et britisk modforslag til den tyske nyordning af Europa, var svaret, at englænderne skulde tilbyde det samme som tyskerne "bortset fra, at vi vil gøre det bedre og mere ærligt".

Selv om Hitler aldrig tog endelig stilling til, hvordan hans Europa skulde ordnes og indrettes, men udskød dette, til han havde vundet krigen, blev der alligevel fra tysk side i adskillige henseender taget hul på den økonomiske nyordning. Et af disse skridt var etableringen af et centralt clearingsystem i Berlin for hele "storrummet". De europæiske økonomier blev underlagt Berlins totale kontrol.

Danmark havnede altså i april 1940 i dette tyske storrum, og de danske politikere og deres embedsmænd måtte forholde sig til den nye situation. Det er her, Steen Andersens afhandling om "Danmark i det tyske storrum" kommer ind. Det er hans synspunkt, at den centrale administrationen og ikke mindst Udenrigsministeriet stod centralt placeret i den politiske proces i kraft af deres bidrag i form af memoranda og notater etc. til politikerne– et synspunkt, man nok ikke skal underkende.

Her kommer Udenrigsministeriets topfolk ind i billedet. "Tysklandseksperterne", som de senere er blevet kaldt, mødtes dagligt i "spejlægklubben"–således kaldet, fordi spejlæg var det bedste, ministeriets kantine kunde byde på–med udenrigsminister Scavenius og trafikmknister Gunnar Larsen. Det var folk som Knud Sthyr og Mathias Wassard, i dag vel glemt, men dengang grå eminencer. Nævnes bør også Knud Korst, generaldirektør i Finansministeriet. Over for den holdning, at man bare skulde vente og se, hvad der kom–"attentisme" med et fint ord–var de aktivister, og de var det allerede, før Scavenius kom ind i billedet, "En påbegyndelse af et samarbejde på et tidspunkt, hvor man vil kunne hævde, at situationen med hensyn til krigen ikke er endeligt afklaret, vil frembyde fordele for Danmark", hed det i et memorandum af 5. Juli 1940. Frankrig var faldet, og Tyskland havde sejret–i hvert fald så godt som. Nu gjaldt det om at komme med i udbygningen af det økonomiske samarbejde, ganske vist ud fra de tyske præmisset, men med et dansk udspil. Så kunde det være, at "man fik en plads i nyordningsekspressen med politisk albuerum, når den nu alligevel skulde køre"–for at citere Steen Andersen. Det var imidlertid slet ikke udenrigsminister P. Munchs kop the, men et par dage efter var det ikke længere ham, men Scavenius, der var udenrigsminister, og dermed kom der andre boller på suppen. For at gøre en lang historie kort førte Scavenius' udspil til Berlin (den berømte og berygtede 8. Juli erklæring samt oplæg til forhandlinger) til de noksom bekendte forhandlinger om en told- og møntunion i august 1940. De førte ikke til noget, først og fremmest fordi tyskerne ikke selv var på det rene med, hvad de vilde–udenrigsministeriet vilde told- og møntunion, men økonomimisteriet fore-

trak udbygning af clearingsystemet, og Hitler selv vilde som nævnt vente, til krigen var endeligt vundet.

Det vidste man imidlertid ikke i København. Her måtte man regne med, at spørgsmålet om union vilde blive taget op igen, og det gjaldt om at være forberedt, så man ikke blev taget på sengen. Det kunde også de store erhvervsorganisationer–Industrirådet, Landbrugsrådet og Grosserersocietetet–indse. De var imod told- og møntunion. Men de var positive over for at undersøge mulighederne for et nærmere økonomisk samarbejde med Tyskland, og til den ende gik de med i det "Udvalg for økonomisk samarbejde med Tyskland", der blev nedsat den 17. Oktober 1940. Sammen med det ovenfor nævnte "Rådgivende handelspolitiske udvalg" fra oktober 1939 blev det her, kuglerne blev støbt til, hvad der skulde være de danske synspunkter og den danske holdning. Knud Sthyr var formand for det ene og havde blandt sine medlemmer Knud Korst. Korst var formand for det andet, der blandt sine medlemmer havde Sthyr.

Efteråret 1940 var præget af, at Berlins forventninger til samlingsregeringen af 8. Juli og Scavenius´ samarbejdspolitik med Tyskland ikke var blevet indfriet–med andre ord af tysk utilfredshed med, at der ikke kom realiteter ud af snakken, og af dansk frygt for, at tyskerne vilde lade de danske nazister komme til magten. Det er bemærkelsesværdigt, at denne frygt ikke synes at have grebet Udenrigsministeriets folk. De opfattede den ikke som en realistisk del af den tyske besættelsespolitik. Hvad det for dem gjaldt om, var at foregribe tyske krav om tilslutning til udvidet økonomisk samarbejde for at opnå større selvbestemmelse. "Scavenius havde skrevet melodien, som embedsmændene spillede, men de havde selv så meget politisk gehør, at de også formåede at komponere videre på den". De arbejdede på at få den danske krone hævet i forhold til rigsmarken, men kunde ikke komme igennem med det hos politikerne–og i øvrigt heller ikke hos landbruget. De arbejdede imidlertid videre med planerne–tværs gennem den såkaldte nytårskrise l940-41. Den er altid blevet udlagt som tyskernes forsøg på at komme af med Stauning, men er snarere at forstå som Scavenius´ forgæves forsøg på at komme af med ham, hvilket Steen Andersen burde give en tanke, for så forstår man bedre, at de i Udenrigsministeriet var upåvirket deraf. Medvirkende i manøvren var såmænd ingen anden end Knud Sthyr.

Der var i øvrigt ingen grund til at komme af med Stauning, for han var helt med på nødvendigheden af tilpasning. I en tale i Odense den 19. Januar 1941 sagde han, at man fra dansk side måtte forberede sig på at indgå i et omstruktureret Europa. Vi måtte tage ved lære af, hvordan markedet var organiseret i Tyskland. Det betød kort og godt planøkonomi. Det budskab gentog han bl.a. i Studenterforeningen den 8. Marts 1941: Tysklands planøkonomi havde demonstreret sin overlegenhed over "det liberalistiske samfund, der i udpræget grad bygger på egoismen".

Og så gik man ellers i gang med en række konkrete initiativer på det økonomiske område, styret af en kombination af statsindsats og statsindgreb. Det betød i praksis en modernisering af Kastrup Lufthavn og igangsættelse af motorvejsprojektet Fugleflugtslinien samt en forøgelse af industrieksporten til Tyskland. "En forøgelse af den handelspolitiske kollaboration var lettere at acceptere for de mere attentistiske politikere, da hensynet til landets produktionsapparat og beskæftigelse spillede en afgørende rolle". Tysklandseksperterne forsøgte at iværksætte deres aktivisme på det økonomiske område med de politiske hensigter om indførelse af planøkonomi gemt oppe i ærmet. Den 12. Maj 1941 holdt "Udvalget for økonomisk samarbejde med Tyskland" sit sidste møde. Tyskerne talte ikke længere så meget om nyordningen af Europa, for nu gjaldt det felttoget mod Sovjetunionen, og hvad de var interesseret i fra Danmark, var eksport af landbrugs- og industrivarer. Der var ingen tyske udmeldinger at forholde sig til. Udvalget blev ikke opløst. Det blev blot aldrig mere indkaldt.

Bogen rummer også et interessant kapitel om en rejse, Gunnar Larsen i marts 1941 fortog til Frankrig, hvor han mødte erhvervselitens positive indstilling til kollaboration med Tyskland kombineret med antiparlamentariske og antiengelske holdninger. Den har også et afsnit om tidsskriftet "Globus", hvor nogle venstresocialdemkrater endte med at komme for langt ud på kollaborationens glidebane. Dette gjaldt dog ikke en vis Jens Otto Krag.

Steen Andersen konkluderer, at tankerne om introduktion af tysk planøkonomi, teknisk møntunion og agrarisering vilde have betydet en radikal ændring af den danske samfundsstruktur, hvis de var blevet gennemført, og han gætter på, at Danmark nok var det af de besatte lande, der vilde have haft bedst mulighed for at bevare noget af sin selvstændighed i Hitlers "Neuropa". Det første kan man skrive under på, og det sidste kan man så håbe på. Scavenius var selvfølgelig primus motor i den aktive politik over for Tyskland, men den blev ført i nært samspil med hans embedsmænd.

Steen Andersen har skrevet en væsentlig afhandling, der med nyt kildemateriale, først og fremmest fra Udenrigsministeriets arkiv, kaster lys ind over embedsværkets muligheder for at drive politik med eller mod deres

politiske chefer. Som sådan er den et interessant "case study"–er det ikke sådan, det hedder på nydansk? Letlæst er den ikke. Det er referater af mange møder aldrig. Men der er vitaminer i den.

If there is additional discussion of this review, you may access it through the list discussion logs at:
http://h-net.msu.edu/cgi-bin/logbrowse.pl.

Citation: Aage Trommer. Review of Andersen, Steen, *Danmark i det Tyske Storrum. Dansk Ö¸konomisk Tilpasning til Tysklands Nyordning af Europa 1940-41.* H-Skand, H-Net Reviews. May, 2003.
URL: http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=7535

Copyright © 2003 by H-Net, all rights reserved. H-Net permits the redistribution and reprinting of this work for nonprofit, educational purposes, with full and accurate attribution to the author, web location, date of publication, originating list, and H-Net: Humanities & Social Sciences Online. For any other proposed use, contact the Reviews editorial staff at hbooks@mail.h-net.msu.edu.